

Ю. М. Кочубей

МІЖНАРОДНИЙ РЕЗОНАНС НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. П. КОВАЛІВСЬКОГО

Несприятливі історичні умови життя українського народу, його бездержавність призвели до того, що досягнення українців у різних галузях інтелектуальної діяльності не знайшли гідного визнання у світовій науці, а якщо й знайшли, то все записувалося на рахунок панівних націй. Сходознавство в Україні, яке взяло рішучий старт у 1920-ті рр. завдяки зусиллям насамперед акад. А. Ю. Кримського, грубою силою було зліквідовано у зв'язку з черговим наступом кремлівських вождів на українство. В умовах СРСР навіть А. Ю. Кримський не зміг реалізувати повною мірою свою інтелектуальну потугу, талант і досвід і повноправно увійти в коло визначних сходознавців ХХ ст.

Ще в гіршому становищі міг опинитися вчений, який взагалі розпочав свою наукову кар'єру після 1917 р. Це – випадок Андрія Петровича Ковалівського (1895–1969), доктора історичних наук, професора Харківського університету. Він став одним з ініціаторів глибокого вивчення арабських джерел до історії країн Східної Європи, виступивши 14 лютого 1930 р. з доповіддю на цю тему в НДІ сходознавства. На жаль, дирекція не затвердила цю тему як «неактуальну». Акад. І. Ю. Крачковський, який 27 листопада цього ж року виступив з програмною доповіддю на подібну тему з «всесоюзним замахом», опублікованою в «Записках Коллегии востоковедов» 1932 р., запросив А. П. Ковалівського до Ленінграда, де йому було доручено зайнятися саме дослідженням арабських історичних джерел. Він гаряче взявся за роботу, і після появи нового тексту Мешхедського рукопису «Подорожі Ібн Фадлана на Волгу» його переклав, прокоментував і підготував до публікації. Та сталінська машина терору була вже запущена і невдовзі поглинула талановитого

українського вченого. Щоб врятувати працю, у 1939 р. її видали без згадки імені автора, було лише зазначено «под редакцией акад. И. Ю. Крачковского». Практично одночасно в Німеччині вийшла подібна праця турецького вченого А. З. Валіді Тогана, вихідця з Росії. То ж, можливо, щоб не втратити пріоритету, радянська влада закрила очі на нестандартну публікацію.

Пріоритет було закріплено, але для наукового реноме А. П. Ковалівського це нічого не дало – він до 1944 р. перебував на засланні. Два лиха ХХ ст. – тоталітаризм і війна – стали на перешкоді розвитку його наукового потенціалу і визнанню колег. А він міг би вже тоді зайняти помітне місце в європейській орієнталістиці.

Звичайно, радянським сходознавцям було відоме ім'я автора публікації 1939 р., але говорити про нього до його звільнення не наважувалися. Задля правди слід сказати, що вже 1950 р. в своїй «Очерках по истории русской арабистики» І. Ю. Крачковський коротко, але вагомо оцінив роботу А. П. Ковалівського над арабськими джерелами [Крачковский, 1950, с. 260].

До захисту ним докторської дисертації та виходу в 1956 р. у Харкові (через 17 років!) доповненого і виправленого видання «Книги Ібн Фадлана» зарубіжні спеціалісти не знали імені українського вченого, хоча й посилалися на видання 1939 р. Правда, німецький орієнталіст Гельмут Ріттер ще у 1942 р. писав: «Але, як я дізнався, автором роботи є Ковалівський, учень Крачковського» [Ritter, 1942, S. 98], хоча й він не міг второпати, хто ж підготував книгу «под редакцией И. Ю. Крачковского». Німецький учений прискіпливо, рядком за рядком, прочитав переклади А. П. Ковалівського і А. З. В. Тогана та зробив свої зауваження. У багатьох випадках він визнав рацію за українським ученим, хоча й покритикував його за застарілість бібліографії та різні недогляди в науковому апараті [Ritter, 1942, S. 101–102]. Що ж до того особистого, що вніс український учений – коментарів, то він відзначив «їх дуже ретельне, сумлінне опрацювання» [Ritter, 1942, S. 101]. Послугується довоєнним виданням і угорський орієнталіст К. Цегледі [Czegledy, 1951, s. 217], для якого, певно, теж не все ясно з автором, але він високо оцінює заслуги А. П. Ковалівського у вивченні твору Ібн Фадлана. Використали працю нашого вченого (усі видання 1939 р.) американці Р. Блейк і Р. Фрай, швед Т. Ю. Арне, посилалися на неї поляки Т. Левицький (1949–1950), Т. Ковальський (1946), А. Зайончковський (1947), чеський орієнталіст І. Хрбек (1954); були відгуки в орієнталістичних

виданнях воєнного часу Італії та Німеччини (Е. Россі, М. Гвіді, Г. Мжік, А. Грегар) [*Ковалевский, 1956*, с. 90–91].

Виданням 1939 р. користувався і арабський публікатор тексту та дослідник Ібн Фадлана Самі ад-Даган, давши йому високу оцінку [*Бейліс, 1965*, с. 149]; про видання 1956 р. він теж, проте, згадує [*Бейліс, 1965*, с. 148].

Французький учений М. Канар у престижному сходознавчому журналі «*Arabica*» опублікував рецензію на книгу українського колеги, в якій називає її «капітальним дослідженням», вказує на видатний коментар до перекладу і зазначає, що французький переклад, який він готує, базуватиметься саме на перекладі А. П. Ковалівського [*Canard, 1958a*, р. 299–300]. У вступній частині цього перекладу, опублікованому в Алжирі, він також дуже схвально говорить про роботу А. П. Ковалівського [*Canard, 1958b*, р. 42–43].

Розгорнуту рецензію на дві праці А. П. Ковалівського – «Книгу Ібн Фадлана...» та «Чуваши и булгары по данным Ахмеда Ибн-Фадлана» (Чебоксары, 1954) – надрукував у авторитетному польському сходознавчому журналі «*Przegląd orientalistyczny*» А. Зайончковський [*Zajaczkowski, 1957*]. У ній рецензент відзначає тонкий філологічний аналіз складного тексту, «надзвичайну сумлінність автора публікації, який зібрав винятково широку, майже вичерпну літературу, і це різними мовами» [*Zajaczkowski, 1957*, s. 206].

Слід зазначити, що польські вчені зробили дуже багато для популяризації наукового доробку А. П. Ковалівського. Цьому, насамперед, допомогла стаття відомого орієталіста Яна Рейхмана «3 історії української орієталістики і культурних зв'язків України зі Сходом» [*Reychman, 1964*], в якій дається позитивна оцінка другої значної праці вченого – «Антології літератур Сходу» (Харків, 1961), зокрема, великого вступу, який, на думку Я. Рейхмана, є «досконалим вступом в історію української (вужче – харківської) орієталістики, написаним найвизначнішим її представником...» [*Reychman, 1964*, S. 53].

На значному внеску українського вченого у світову орієталістику Я. Рейхман наголосив у своєму змістовному некролозі [*Reychman, 1970*, S. 285–286]. Використали працю А. П. Ковалівського і автори третього тому «Джерел до історії слов'янства» А. Кметович, Б. Кметович та Т. Левицький, що видно із франкомовної рецензії Анни Пажимес на це видання [*Parzymies, 1988*].

Праця А. П. Ковалівського про Ібн Фадлана згадується німецьким вченим Вілке Вальтером у нарисі про радянську арабістику, опублі-

кованому в Берліні 1967 р. [Walther, 1967, S. 454], та турецьким вченим Улі Шамільоглу у статі, опублікованій у 1984 р. [Schamiloglu, 1984, p. 217].

У діаспорі акад. О. Прицак використовував кожна нагоду, щоб підкреслити значення доробку А. П. Ковалівського для світової науки. Одну із своїх праць він присвятив “Дорогому Андрієві Ковалівському в подяку за його епохальні дослідження над Ібн Фадланом” [Pritsak, 1967].

Англомовному світові інформацію про нашого вченого давали відповідні статті в “Енциклопедії України”, виданій у Торонто [Encyclopedia...].

Можна сказати, що праця українського сходознавця знайшла визнання серед російських колег, про що свідчать численні статті, починаючи з енциклопедичних [Ковалівський, 1966]. Поява “Антології літератур Сходу” викликала рецензії грузинською і таджицькою мовами, писали про нього й у Чувашії [там же].

Ознайомившись з міжнародним резонансом наукової творчості А. П. Ковалівського, не можна не погодитися з думкою Я. Р. Дашкевича, що “харківське видання Ібн Фадлана ввійшло у золотий фонд не тільки української, а й світової орієнталістики” [Дашкевич, 1965, с. 36]. Маємо надію, що вся наукова спадщина вченого в умовах незалежної української держави з розвитком міжнародних контактів по лінії сходознавства стане відомою широкому колу фахівців у всьому світі.

Література

Бейліс В. М. П'ять видань книги Ібн-Фадлана // Український історичний журнал. 1965. № 3.

Дашкевич Я. А. П. Ковалівський як дослідник джерел з історії східних слов'ян та України // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1965. № 1.

Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Харьков, 1956.

Ковалівський А. П. Андрій Петрович Ковалівський. Біобібліографія. Харків, 1966.

Крачковский И. Ю. Очерки по истории русской арабистики. М.–Л., 1950.

Canard M. [Рец. на:] Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Харьков, 1956 // Arabica. Т. 5. Leiden, 1958a.

- Canard M.* [Рец. на:] Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 г.г. Харьков, 1956 // *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales*. Vol. 16. 1958b.
- Czegledy K.* Zur Meschcheder Handschrift von Ibn Fadlans Reisebericht // *Acta Orientalia Ac. Sc. Hungaricae*. T. I. Fasc. 2–3. Budapest, 1951.
- Encyclopedia of Ukraine*. Toronto. Vol. I (“Arabs”), 1984; Vol. II (“Kovalivsky Andrii”), 1988; Vol. III (“Oriental Studies”), 1993.
- Parzymies A.* *Africana Bulletin*. № 35. Warszawa, 1988.
- Pritsak O.* The name of the third kind of Rus and of heir city // *Journal of the Royal Asiatic Society*. London, 1967. April.
- Reychman J.* Z dziejów ukraińskiej orientalistyki i stosunków kulturowych Ukrainy ze wschodem // *Przegląd orientalistyczny*. 1964. № 1.
- Reychman J.* Andrzej Kowaliwski, 1895–1969 // *Przegląd orientalistyczny*. 1970. № 3.
- Ritter H.* Zum Text von Ibn Fadlan's Reiserbericht // *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Bd. 96. H. 1. Leipzig, 1942.
- Schamiloglu U.* The name of the Pechenegs in Ibn Hayans al-Muktabas // *Journal of Turkish Studies*. Vol. 8. Harvard, 1984.
- Walther W.* Die sowjetische Arabistik, 1917–1967 // *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*. Bd. XIII. № 3. Berlin, 1967.
- Zajačzkowski A.* Relacja Ibn Fadlana w nowym wydaniu. [Рец. на:] Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Харьков, 1956; Ковалевский А. П. Чуваши и болгары по данным Ахмеда Ибн Фадлана. Чебоксары, 1954 // *Przegląd orientalistyczny*. 1957. № 2.

Yu. Kochubey

International Echo of Scholar Activities of A. P. Kovalivskyj

Summary

The author reveals the story of the “competitions” between A. P. Kovalivskyj and A. Z. Validi Togan concerning publication of Ibn Fadlan’s “Risale”. The article deals in details with the reaction in the West after appearance of A. P. Kovalivskyj’s monography dedicated to Ibn Fadlan and his work. It stresses importance of the contribution by Ukrainian scholar to the World Oriental studies.